

Штрихи

Світлана Луцкій

УДК 82-3-027.63 Ізарський

РОДИННА ХРОНІКА ОЛЕКСИ ІЗАРСЬКОГО

У статті з'ясовано історію написання родинної хроніки О. Ізарського, яка складалася з чотирьох романів та чотирьох повістей. Окреслено жанрово-стильові особливості цих творів. Проаналізовано взаємодію традиції і новаторства великої прози О. Ізарського на проблемно-тематичному рівні.

Ключові слова: жанр, стиль, проблеми, роман, повість, родинна хроніка.

Svitlana Lushchii. Family Chronicle of Oleksa Izarskyi

The article clarifies the history of writing the family chronicle by O. Izarskyi, which consisted of four novels and four stories. The researcher outlines genre and style features of these works and traces interaction of tradition and innovation on the level of issues and themes.

Keywords: genre, style, problems, novel, story, family history.

Ведучи мову про неповторність прозового доробку Олексі Ізарського, дослідниця й перекладачка А.-Г. Горбач слушно зазначила, що письменник, автор величезної за обсягом родинної хроніки, невтомно працював заради майбутнього української літератури. Олекса Ізарський (1919–2007) (справжнє ім'я – Олексій Григорович Мальченко) – прозаїк, перекладач, літературознавець, який поступово повертається в літературно-мистецький процес ХХ ст. За кордоном його книжки видавали невеликими накладками. На батьківщині письменника, у Полтаві, було перевидано кілька романів – “Полтава” (1999) та “Столиця над Ізаром” (2002). Оскільки О. Мальченко певний час проживав у Німеччині, був глибоким шанувальником німецької культури, блискучим знавцем німецької мови, то псевдонім узяв собі також пов'язаний із Німеччиною: Ізарський походить від річки Ізар, правої притоки Дунаю, яка протікала по території Німеччини та Австрії.

Про творчість О. Ізарського писали як літературознавці діаспори, так і материкової України. Ідеться про статті І. Кошелівця, Г. Костюка, Ю. Шевельова, І. Качуровського, М. Слабошпицького, І. Дзюби. Зокрема, у дослідженні про письменника І. Дзюба наголосив на тому, що однією із найбільших заслуг цього автора було створення родинної хроніки, яка розповідала про долю українського інтелігента, його формування в радянські часи, шлях на еміграцію і життя далеко від Батьківщини. В українській літературі насамперед переважали хроніки, в яких мовилося в основному про селянські родини, наприклад, романи У. Самчука чи Д. Гуменної.

Дехто із критиків закидав письменникові, що в його романах та повістях фактично не показано політичних реалій, однак автор не ставив собі за мету докладно відтворити соціально-політичні події 1930–1940-х років. О. Ізарського, який справді був свідком трагічних подій цього періоду, цікавила насамперед доля людей, особливо молоді, на тлі складних суспільних катаклізмів, тому основна увага в повістях і романах була присвячена духовному та інтелектуальному життю героя-інтелігента.

Про те, що О. Ізарський розпочав роботу над родинною хронікою ще в Україні, свідчить його до лист до літературознавця В. Мацька [14, 153] від 31 жовтня

2002 р.: “Замір написати серію книг про мого Віктора Лисенка виринув у мене ще в дитинстві, а в юності я написав перший твір цієї серії “Мій дід”. Крім мене він став відомим тільки полтавському письменнику Пилипу Капельгородському. Повість цю чи роман ще треба було доопрацювати. А тут настала війна, і мій рукопис зник. За німецької окупації я трохи працював над повістю “Ранок”, а насправді взявся за неї спершу в Мюнхені, а потім уже в Америці. Ця річ і стала першою в моїй серії повістей, чотири, і романів, також чотири. Останню річ закінчив у 1986 році, це був роман “Столиця над Ізаром”. Отже, цей лист спростував думку дослідників творчості О. Ізарського, зокрема І. Дзюби, про те, що над родинною хронікою письменник почав працювати вже в Америці.

Родинна хроніка складається з 8 книг, головним героєм усіх творів є юнак-філолог Віктор Лисенко. У повісті “Ранок”(1963) ідеться про його дитинство; повісті “Віктор і Ляля”(1965) – про юність; романах “Київ” (1971) – навчання в Київському університеті; “Полтава”(1977) – про життя в окупованій німцями Полтаві; повістях “Чудо в Мисловицях”(1967), “Саксонська зима”(1972), романах “Літо над озером”(1981), “Столиця над Ізаром”(1986) – про еміграційну одісею. Як стверджував І. Качуровський, “усі вісім романів і повістей хоча й не мають спільної назви, але творять певну цілість – це художня хроніка української інтелігентної родини, при чому родини “благополучної”, де панував добробут і нікого з членів сім’ї не було розстріляно чи репресовано” [11, 553].

Такого роду епічні хроніки відомі в багатьох світових літературах. Аналізуючи родинну хроніку О. Ізарського, І. Качуровський нагадує про епопеї Еміля Золя, Мартена дю Гара та Марселя Пруста. Саме твори останнього, на його думку, найбільше надихнули О. Ізарського на створення родинної хроніки: “...У своїй серії автор базувався не на українській літературній традиції, а радше на французькій – на багатотомових серіях Еміля Золя (у якого діють нащадки тієї самої родини) і Роже Мартена дю Гара (“Сім’я Тібо”), та, мабуть, найбільше вплинув на Ізарського Марсель Пруст із його загально-знаним двотисячсторінковим автобіографічним безсюжетним романом-хронікою “В пошуках загубленого часу” [11, 553]. В інтерв’ю з Л. Тарнашинською І. Качуровський знову повторив цю ж думку, рекомендуючи читачам материкової України цікавого автора з діаспори: “Міг би мати свого читача й Олекса Ізарський з Америки, який написав багато речей у стилі прустівської прози” [10, 162].

Про етапи роботи над усіма творами родинної хроніки та про художню лектуру письменника розповідають його щоденникові записи, зокрема запис 4 березня 1956 р.: “Читаю Фр. Зібурґа. Не стримався й виписую, виписую цілі сторінки. Все думки гідні розвитку. Моя проблематика й мій переказ доби. Усе “моє” з дитячих років” [2, 24]. О. Ізарський цікавився також такими авторами, як М. Фріш, М. Л. Кашнітц, В. Кеппен, А. Андерш, Г. Белль, Г. Ґайзер. Його увагу привертала творчість російських класиків (частина яких були українцями), зокрема таких письменників, як В. Короленко, А. Ахматова, О. Блок, М. Гумільов, М. Цвєтаєва, І. Бунін, Б. Пастернак, М. Булгаков, К. Паустовський, В. Катаєв, О. Форш, О. Солженіцин.

Великий шанувальник німецької літератури, О. Ізарський листувався з німецькими письменниками – експресіоністом К. Едшмідом, який був певний час головою німецького ПЕН-клубу, сприяв виданню творів українських письменників, та П. Дерфлером, котрий збирався рецензувати збірку українських новел “Die Scholle”, цікавився українською культурою, Г. Вайгелем, що досліджував творчість В. Короленка. Він також вивчав спогади та листування відомих людей, зокрема спогади Т. Манна, епістолярій Г. Гессе, З. Фройда, С. Цвейга, О. Шпенглера, Д. Дорошенка, Б. Антоненка-Давидовича, В. Липинського, Д. Нитченка, М. Коцюбинського та ін. Ґрунтовно опрацював щоденник А. Жіда. Можливо, саме він наштовхнув його розпочати власний щоденник.

Над родинною хронікою О. Ізарський працював понад три десятиліття. 1963 р. у видавництві “Сучасність” вийшла повість “Ранок” [8.] Про неї О. Ізарський висловився в щоденнику так: “Мені завжди хотілося написати цю повість. Щоб від неї починалися мої книги” [2, 48]. У записі від 9 червня 1958 р. письменник зафіксував інформацію: “Працюю над “Ранком”. Був І. Коровицький, читав мою повість. Похвалив” [2, 31]. У записі від 10 вересня 1962 р. зазначив, що наближається до фіналу і через певний час завершить повість “Ранок”. 20 березня 1963 р. письменник підсумував: “За п’ять хвилин перед 12 дня закінчив писати “Ранок”. І. Кошелівець намірюється надрукувати “Ранок” в “Сучасності” й видати його книжкою, “відбитку” [2, 47-48]. У щоденнику занотував основні думки, висловлені про “Ранок” І. Кошелівцем (запис 12 серпня 1963 р.): “І. Кошелівець пише про щойно прочитаний “Ранок”: отже, повість – це “колосальний успіх, стилем і манірою це в нас річ безпрецедентна. Від Вас (зверніть увагу, як це звучить) бере свій початок українська прустянська проза” [2, 50]. Фіксує також інформацію про бесіду із критиком В. Радзиковичем (запис від 22 березня 1964 року): “Розмова про “Ранок”: це психологічний роман” [2, 56].

Щоденникові записи від 29 липня 1964 р. розповідають також про оцінки “Ранку” двома письменницями – Л. Палій та В. Вовк, однак оцінки не надто схвальні: “Від Лідії Палій: критика “Ранка”! Книга їй нудна, як занадто “порядний і тихий ресторан”. Їй захотілося попустувати серед цього блиску й порядку” [2, 60]; “Лист від В. Вовк: критика “Ранку”. Гарне в повісті – мова та деякі ліричні пасажи. Вцілому ж твір цей слабкий: розтягнутість, повторення, автобіографічність, переривчастість конструкції, незрозумілість натяків і т.д. Найкращий з персонажів – батько. – Кінець листа такий: “Але на загал кажучи, немає у нас прози. І Ізарський, і Вовк ще не письменники і ще мусять довго страждати і трудитися за писальними столами” [2, 60].

У журналі “Листи до приятелів” (рубрика “З книжкових новин”) Ю. Лавріненко презентував читачам повість “Ранок”. Акцентуючи увагу на відшліфованій мові твору, на бездоганній оповіді, критик цілком слушно назвав слабку сторону твору (це зауваження в цілому стосується і наступних повістей та романів родинної хроніки О. Ізарського): “Ця бездоганність обертається часом в монотонність” [13, 41-42]. Критики Ю. Лавріненко та Г. Костюк [12] висловили думку, що позитивом творчої манери автора є майстерність художніх деталей та асоціацій, а серед слабких місць – насамперед надмірна описовість та переобтяженість психологічними розмислами.

17 січня 1952 р. О. Ізарський зробив щоденниковий запис про те, що починає працювати над твором “Віктор і Ляля” [3]. Пізніший запис 11 травня 1965 р. зафіксував враження У. Самчука про цей твір, які він висловив у одному з листів. У. Самчук веде мову про “Віктора й Лялю” як про глибоко психологічний твір. На думку У. Самчука, О. Ізарський близький до А. Моруа не за стилем, а за способом психологічного аналізу [2, 73]. Із міркуваннями свого літературного колеги О. Ізарський цілковито погоджувався. У щоденнику він неодноразово згадував про роботу над цією повістю: “Віктор і Ляля” будувалася відразу: потім були зміни в одному розділі. Для книги характерна гармонія... дієвих осіб і цілості. Проте є в книжці й інше: вольності, новум, відхилення від традицій повісті, елементи “антироману” (запис від листопада 1964 р.).

Уривки з роману О. Ізарського “Київ” уперше були опубліковані на сторінках журналу “Сучасність” [4]. 1971 р. цей твір з’явився у видавництві “Сучасність” повністю [5]. Він розпочинається, як і інші романи О. Ізарського, епіграфами із творів німецьких письменників. Як уже згадувалося, автор досконало володів німецькою мовою, добре знав німецьку літературу. Як і в романі В. Підмогильного “Місто”, головний герой Віктор Лисенко, щоправда, не із села,

а з Полтави, приїхав до столичного міста здобувати освіту. У творі майстерно відображено життя студентів 1930-х років. Як і Степанові Радченку, Вікторові Лисенку Київ спочатку не сподобався: “Отакий Київ: пісок, глина, пил на спориші й на калачиках, жодного дерева на подвір’ї...” [4, 14]. Потім головний герой починає його вивчати, відчуваючи безмежні можливості культурно-освітнього зростання людини в ньому.

Як і в романі В. Підмогильного, у “Києві” подано описи вулиць передвоєнної столиці: Володимирська гірка, Поділ, Софійська площа, Прорізна, Фундуклеївська, Велика Підвальна та ін. Авторська увага прикута також до інтер’єру. Письменник полишає докладні описи міських квартир, будиночків на окраїнах міста, Київського університету, на романо-германському відділенні якого О. Ізарський навчався в 1937–1941 роках. У романі дія фактично відсутня. Роман “Київ” – це докладна розповідь про враження головного героя від міста та його мешканців, від університету та студентів. Автобіографізм твору вловити неважко. Якщо говорити про специфіку письменницького стилю в цьому творі, то елементи імпресіонізму проступають повсякчас. Речення роману часто називні, уривчасті, з великою кількістю зорових і слухових образів: “Довго Віктор і Ніна петлювали Володимировою горою, пропливали зелені тіні й рожеві тумани. Парк на верхній половині гори – самотній острів посеред моря вогню. Бо вже горіла гряда парків над містом, горів у долині Поділ, за спиною горіли Софія і Андрій, горів Дніпро, горів, натягнута рогачем заяча шкура, – Труханів острів, горіла Микільська слобідка на Чернігівщині. На Лівобережжі” [4, 28].

Повість “Чудо в Мисловицях” [9] прозаїк почав писати 11 листопада 1964 р. У щоденнику О. Ізарський цитує лист І. Коровицького у своєму записі від 3 квітня 1967 р.: “Лист від І. Коровицького. Декілька рядків про “Чудо в Мисловицях”: “А з прийомів Ваших був би дуже гордий Ортеґа-і-Ґассет, поскільки Вам повелося проілюструвати його твердження про нову прозу, яка прямує відсунути від читача широкі обрії, а розкрити перед ним внутрішню, малу домену повісті-роману” [2, 109]. Ця повість “перебувала в центрі уваги кількох рецензентів. На сторінках журналу “Сучасність” з’явилася рецензія А.-Г. Горбач під назвою “Зустріч українця з Німеччиною” [1]. Сама назва рецензії вказує, на чому акцентує увагу дослідниця, яку вразив насамперед майстерний показ письменником процесу переосмислення героєм Віктором Лисенком та його співвітчизниками того образу Німеччини, який склався в них в Україні під час знайомства з досягненнями культури цієї країни. Вона не оминула й мовно-стильових знахідок прозаїка, окресливши такі особливості його авторського стилю, як “любов до деталей, асоціативність думок та образів, умілість короткими штрихами, тонко вишуканими висловами схарактеризувати суть речі і чітко відтворити настрої” [1, 121]. Серед авторських новаторств А.-Г. Горбач зауважила також уведення в текст повісті еротичних сцен: “За цю відвагу і тонкість у цій ділянці треба таки похвалити автора, бо загал наших письменників у цих питаннях аж надто цнотливий у час, коли світова література перейшла вже всілякі “табу” [1, 120]. У підсумку рецензентка зазначила, що повість О. Ізарського “Чудо в Мисловицях” – твір не для широкого кола. Інтелектуалізм та модернізм повісті поцінують небагато читачів діаспори.

Подібні думки можна висловити і про роман О. Ізарського “Полтава”, який побачив світ у 1977 р. [7]. Роботу над ним автор розпочав 20 квітня 1971 р. (“Пишу “Полтаву”. Перші абзаци, сторінки” [2, 157]), а завершив у 1974 р. Твір охоплює події з червня 1941 р. до листопада 1942 р., які відбуваються переважно в Полтаві, але згадується і прихід німців у Харків, бої на Правобережжі, особливо під Білою Церквою. Головний герой роману дещо нагадує Невідомого з діалогії І. Качуровського “Шлях невідомого”:

в обох творах розповідається про Другу світову війну в Україні та героя, який не хоче воювати і не підтримує ні німців, ні більшовиків, тому вирушає на Захід, в еміграцію. І Невідомий, і Віктор Лисенко розуміють увесь трагізм ситуації: для українців більшовизм і фашизм – речі одного порядку. У тексті роману “Полтава” прочитується натяк на роман І Качуровського “Дім над кручею”: “Та ще дивніше: кожна година життя в будиночкові над кручею, у Полтаві, стала у цю осінь вартою року” [7, 346]. Епіграфами до роману послужили цитати із творів німецьких класиків – Г. Ліхтенберга та Й.-В. Гете.

У романі “Полтава” дуже багато персонажів, а також чимало інтелектуальних суперечок, діалогів про українську історію та шляхи відновлення української державності, про мистецтво, культуру, про долю митців у часи національно-визвольних змагань та ін. Оскільки В. Лисенко – професійний філолог і письменник, у творі звучать роздуми про роль митця в критичних для народу ситуаціях, про подальший шлях українського письменства, який лежить у площині модернізації літератури: “Нам ще треба довести, що нашій мові, нашому письменству не протипоказаний урбанізм з його інтелектуалізмом” [7, 17]. Перебуваючи в Полтаві, Віктор Лисенко працював над твором “Ранок на ціле життя”. Це відразу нагадує самого письменника, який повістю “Ранок” розпочав свою родинну хроніку. Літературні вподобання Віктора Лисенка збігаються із вподобаннями самого Олексі Ізарського: “Віктор звичайно до світанку читав за столом і в ліжкові: Гете, як також літературу про нього. Рільке й рількіяну, нарешті Ромена Ролляна – “Музики минулого” і “Музики наших днів” [7, 373].

Звертають на себе увагу розмови Віктора Лисенка з молодшим братом Льюкою про шляхи відновлення української державності. Той сподівався на підтримку Західної України, емігрантів першої хвилі та німців, які допоможуть українцям. Позиція Віктора була зовсім іншою: “Україна стане державою в той день, коли останній з українців збагне всебічну доцільність та істинність нашої національної мети й зрозуміє свободу як вільне прикладання різних сил, розумових здібностей і хистів до єдиного гужа” [7, 19]. У романі “Полтава”, як і в інших творах родинної хроніки, автор неодноразово згадував імена німецьких письменників і філософів – Гегеля, Гете, Шопенгауера.

Якщо в попередніх творах хроніки про Віктора Лисенка та його родину оповідь занадто уривчаста, фрагментарна, то в романі “Полтава” авторський стиль став іншим: на зміну простим реченням приходять ускладнені синтаксичні конструкції, часом надзвичайно громіздкі. Ведучи розмову про стилістичні особливості в романі “Полтава”, хотілося б звернути увагу на мовно-стильові огріхи. Речення в романі переобтяжені розлогими вставними конструкціями. Такі стилістичні рішення часто невинновдані й недоречні. Твору шкодять також тавтології: “На *підтвердження* серйозности свого *твердження* вона сказала, що свій намір вирватися з України і дослідити Німеччину, вона обдумувала вже літом і восени минулого року, що вона про нього багаторазово говорила з Віктором” [7, 299; курсив мій. – С. Л.].

Роман “Столиця над Ізаром” – цікава розповідь про еміграційне життя родини Лисенків. 16 серпня 1978 р. письменник розпочав роботу над твором. У щоденнику він зробив такий запис: “Сьогоднішньою датою я позначив початок праці над романом “Столиця над Ізаром” [2, 237]. Він також активно працював над романом “Літо над озером”, який побачив світ у 1981 р. [6]. Прозаїк О. Смотрич дав високу оцінку цьому твору. 25 жовтня 1982 р. О. Ізарський зазначив: “Лист О. Флорука-Смотрича. Написано його з приводу мого “Літа”: “У Вашому романі все ще живі люди... І дуже добре, що все це Вами так влучно зафіксовано” [2, 304]. Сам письменник зізнавався, що і в художніх творах, і в щоденникових записах намагався закарбувати основні

події літературно-мистецького життя діаспори. У творі “Літо над озером” він вводить постаті письменників на еміграції. Про це згадує й у своїх записах: “У щоденниках моїх, треба визнати, розмістилася ціла енциклопедія нашого літературного життя за кордоном України... Жаль лише, якщо всі ці великі й малі факти зникнуть” [2].

“Столиця на Ізаром” (1986, інша назва – “Мюнхен”) – останній роман у серії “Дім і чужина”, над яким прозаїк працював упродовж 1970–1980-х років. Віктор Лисенко – головний герой родинної хроніки – великою мірою сам письменник. Це типовий образ покоління, яке формувалося в період сталінщини, коли була фактично винищена українська інтелігенція. Неприйняття тоталітарного радянського режиму визначило подальший шлях Віктора та родини Лисенків. Він проліг в еміграцію: Грюнберг, Штутцен, Лейпциг, Авсбург, Ванген, Мюнхен.

Усі твори родинної хроніки О. Ізарського вирізняються психологізмом, асоціативністю, надмірною деталізацією, широким використанням таких художніх засобів, як метафори, епітети, порівняння. Вони стали справжньою енциклопедією еміграційного життя української інтелігенції за кордоном.

О. Ізарський прагнув зберегти кращі традиції вітчизняного письменства, при цьому збагатившись досвідом світової літератури. Знання іноземних мов дало можливість йому знайомитися із творчістю багатьох зарубіжних письменників, безпосередньо з ними контактувати. Попри ґрунтовне вивчення творів зарубіжних та вітчизняних митців, він торував свій шлях у прозі. Він намагався виробити власний стиль письма, активно залучаючи засоби модерністської літератури, а то й постмодерністської (інтертекстуальність, алюзії, цитування). Як представник старшого покоління, пильно спостерігав за письменниками Нью-Йоркської групи та шістдесятниками, які прагнули змінити обличчя української літератури. Прозаїк цінував молодше покоління “ньюйоркців” за те, що воно творчо сприймало світовий мистецький досвід, долучалося до модерністських шукань зарубіжних письменників. Сам він, як і І. Багрянний, В. Барка, І. Качуровський, О. Керч, Ю. Косач, І. Костецький та інші колеги по перу, посутньо збагатив інтелектуальну прозу діаспори 1960–1980-х років.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбач А-Г. Зустріч українця з Німеччиною // *Сучасність*. – 1967. – Ч. 11. – С. 119-122. (При цитуванні діаспорних видань залишаю правопис оригіналу).
2. *Ізарський О.* “Висмики” з щоденників. 1940-1980-і роки – Полтава: Динамік, 2006. – 392 с.
3. *Ізарський О.* Віктор і Аля: Повесть. – Мюнхен: Сучасність, 1965. – 127 с.
4. *Ізарський О.* Київ // *Сучасність*. – 1970. – Ч. 6 (Червень). – С. 7-37.
5. *Ізарський О.* Київ: Роман. – Мюнхен: Сучасність, 1971. – 452 с.
6. *Ізарський О.* Літо над озером. – Мюнхен: Сучасність, 1981. – 331 с.
7. *Ізарський О.* Полтава. Роман. – Мюнхен: Сучасність, 1977. – 432 с.
8. *Ізарський О.* Ранок: Повесть. – Мюнхен: Сучасність, 1963. – 135 с.
9. *Ізарський О.* Чудо в Мисловицях: Повесть. – Мюнхен: Сучасність, 1967. – 151 с.
10. *Качуровський І.* Наші зусилля – тільки окремі струмочки, а не суцільний потік // *Тарнашинська А.* Закон піраміди: Діалоги про літературу та соціокультурний клімат довкола неї. – Київ: Унів. вид-во “Пульсари”, 2001. – С. 159-163.
11. *Качуровський І.* Проза Олекси Ізарського // *Качуровський І.* Променисті силуети: Лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки. – Київ: ВД “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С. 551-564.
12. *Костюк Г.* Українська еміграційна проза за 1965 рік // *Костюк Г.* У світі ідей і образів. Вибране. Критичні та історико-літературні роздуми 1930-1980. – Сучасність, 1983. – С. 408-439.
13. *Лаврінченко Ю.* З книжкових новин // *Листи до приятелів*. – 1964. – Кн. 3-4. – С. 41-42.
14. *Мацько В.* Концепція людини і світу в українській прозі ХХ ст.: Дис... доктора філол. наук. – Київ, 2010. – 411 с.

Отримано 27 червня 2016 р.

м. Київ